

Att arbeta eller inte arbeta, det är frågan?

Gilles Dauvé och Karl Nesic¹

Ett historiskt misslyckande - det skulle kunna vara den hårda men inte alltför orättvisa sammanfattningen av den kommunistiska rörelsen 154 år efter det att Marx och Engels publicerat *Det kommunistiska manifestet*.

En tolkning av detta misslyckande tar fasta på den betydelse eller utbredning arbetet fått. Alltsedan 1960-talet har ett alltmer synligt motstånd mot arbete, ibland på gränsen till öppet uppror, fått ett flertal revolutionärer att granska det förgångna med hänsyn till om man accepterade eller förkastade själva arbetet. Tidigare samhällsrörelser sägs ha misslyckats för att arbetarna försökte få arbetet att styra samhället. Med andra ord; proletärerna försökte befria sig själva med just det medel som förslavar dem: arbetet. Istället skulle den verkliga vägen till frigörelse ligga i vägran att arbeta. Detta ses som det enda effektiva upproret både mot borgerligt och byråkratiskt herravälde; endast arbetsvägran kunde ha en allmängiltig dimension och göra det möjligt att överskrida de kvantitativa kraven för att istället resa det kvalitativa kravet på ett helt annat liv. Situationisterna var bland de som uttryckte denna ståndpunkt tydligast i sin uppmaning: ”Arbeta aldrig!”².

Senare försökte en mängd formella och informella grupper (ofta kallade autonoma), speciellt i Italien, att utveckla och systematisera proletärernas spontana kamp mot arbetet.³ Arbetsvägran har kommit att bli det underliggande temat i många teorier om gångna och nutida kamper. Nederlag förklaras genom att arbetet accepteras, delsegrar genom aktiv olydnad på arbetsgolvet och revolutionen som skall komma ses som en allmän och generaliserad arbetsvägran. Enligt denna analys har arbetarna hitintills varit delaktiga i produktionskulen. Idag kan proletärerna frigöra sig själva från arbetets illusioner, eftersom kapitalismen berövar arbetet allt intresse och mänskligt innehåll, samtidigt som den gör miljoner människor arbetslösa

I Tyskland har gruppen Krisis nyligen gett en utmärkt illustration av hur arbetarnas kamp mot arbetet förvandlas till revolutionens de vises sten.⁴

Men arbetets roll har dessutom tolkats på ett annat sätt, sedan 70-talet framförallt i Frankrike: tills nu har de arbetande klasserna endast försökt uttrycka sig som ”arbetets klass”. Istället för att avskaffa arbetet har proletärerna försökt socialisera det, och detta eftersom den kapitalistiska utvecklingen hittills har hindrat kommunistiska perspektiv att utveckla sig. Vad än de proletära (eller radikala minoriteterna) kan ha tänkt så kämpade de för en kapitalism utan kapitalister, för en arbetarledd kapitalism. En verklig kritik var omöjlig under 60- och 70-talet och ’68-perioden analyseras som arbetets sista försök att bli den dominerade parten i relationen mellan lönearbete och kapital. Idag är saker helt annorlunda eftersom en rekonstruerad kapitalism inte längre ger utrymme för någon form av ”arbetarkapitalism”. Théorie Communiste kan kanske ses som den grupp som främst står för detta perspektiv.⁵

Vi klumpar inte ihop grupper så inbördes olika som Situationistiska Internationalen och Théorie Communiste. Vi vill bara påvisa en viktig gemensam nämnare, nämligen tron att den betydelse som själva arbetet givits har varit ett stort hinder för revolutionen och att detta hinder snarare undanröjts av den kapitalistiska utvecklingen än av proletärerna själva. Det verkar för oss som dessa åsikter inte fötts ur historiska fakta och (vilket är ännu viktigare) att deras startpunkt, deras ”metod” är diskuterbar. Hursomhelst; de som försvarar detta synsätt ser revolutionen som kommunisering,

¹ Detta är en modifierad version av vårt andra nyhetsbrev på franska: *Prolétaire et travail: une histoire d’amour?* Vi har utelämnat alla referenser till franska böcker och tidningar. Några delar har lagts till eller utvecklats, särskilt om ”Autonomi”, Lafargue, determinism, ”klassism” [classism], arbetskult och subjektivitet.

² ”Ne travaillez jamais”: klotter på en mur i Paris, fotograferat i *S.I.* nr 8, 1963. Samma nummer definierade ’det revolutionära projektets centrum’ som ’inget mindre än undertryckandet av arbetet i vanlig bemärkelse (liksom undertryckandet av proletariatet) och allt rättfärdigande av den gamla sortens arbete.’

³ ”Autonomi” är en vilseledande term, eftersom den blandar samman aktiviteter och teorier som starkt hör samman, även om de ofta förekom inom samma grupper. En stor del av den ”autonoma” rörelsen var inblandad i gräsrotsaktioner mot arbete. Å andra sidan använde operaismon kritiken mot arbetet som ett förenande tema på vilket en del organisering (ibland genuint demokratiskt, ibland på samma sätt som ett parti) kunde byggas. Operaismo fann det gemensamma elementet för alla proletärkategorier i det faktum att de alla arbetade, antingen formellt eller inofficiellt, avlönat eller icke-avlönat, permanent eller tillfälligt. Så även när de inte drev på uppror på fabriksgolven var operaismos syfte att få allas arbete erkänt, under den till synes förenande parollen om den ”politiska lönen”. Istället för att bidra till upplösandet av arbetet i hela den mänskliga verksamheten ville de att alla skulle behandlas som arbetare (kvinnor, arbetslösa, immigranterna, studenterna, etc.). Kritiken av arbetet användes som ett verktyg för att hävda generaliseringen av betald produktiv verksamhet, dvs. av... lönearbete. Operaismo kämpade för erkännandet av arbetets centrala roll, alltså för någonting motsatt avskaffandet av arbetet. Se t ex Zerowork, New York, nr 1, 1975. Denna motsägelse uttrycks i *Potere Operaios* paroll: ”Från kampen för lönen till avskaffandet av lönearbetet”. Utrymmesbrist hindrar oss från att gå in i detalj. Jmf. de båda informativa artikel- och dokumentsamlingarna från Red Notes på 70-talet: *Italy 1977-78. Living with an Earthquake and Working Class Autonomy and the Crisis*. Bara för att visa att kritiken mot arbetet går utanför gränserna för de s.k. rika länderna: *A Ballad Against Work, A Publication for Collectivities*, 1997, Majdoor Library, Aufopin Jhuggi, NIT, Faridabad 121001, India.

⁴ *Manifesto Against Work*, 1999, nu översatt till franska och engelska.

⁵ *Théorie Communiste*, BP 17, 84300 Les Vignères. Även de båda böckerna av R. Simon publicerat av Senonevero, Paris, 2001.

förintandet av staten och avskaffandet av klasserna. Denna essä kommer snarare vara en ett försök att fundera över arbetets roll än ett försök att vederlägga deras teorier.

Före 1914

Mängder av data visar att arbetare i flera sekel har hävdat sin yrkesskicklighet och stolthet för att rättfärdiga det som de ansåg vara sin beskärda del. De handlade som om deras rätt till en rimlig lön (och rimliga priser, som E.P. Thompson beskrivit i sina teorier om den moraliska ekonomin) utgick från deras slit och arbetsskicklighet.

Men om arbetarna ställde krav och även revolterade i arbetets namn, innebar detta då att de kämpade för en värld där de skulle ha intagit mästarernas plats? Om vi skall kunna svara på detta krävs det att vi skiljer på arbetarnas verksamhet och deras ideologi.

Tidigare samhällsrörelser ses som försök att skapa en utopi där arbetet skulle vara kung. Det här var helt säkert en av deras dimensioner, men inte den enda och inte heller den som gav de andra mening. Hur kan vi annars förklara kraven på att arbeta mindre? 1539 gick tryckeriarbetare i Lyon ut i en fyramånaders strejk för färre arbetstimmar och längre allmänna helger. På sjuttonhundratalet brukade franska tidningstillverkare ta ”illegala” helger. Marx nämner hur den engelska borgarklassen blev chockerad över att arbetare valde att arbeta (och tjäna) mindre, genom att endast gå till fabriken fyra dagar i veckan istället för sex.

”Att leva som en arbetare, eller dö som en kämpe” var det berömda mottot för 1830-talets silkesarbetare i Lyon. Detta visar självklart att de erkände arbetet, men mindre som en positiv verklighet än som ett försök att hindra att deras löner sjönk. Silkesarbetarnas uppror 1834 skedde inte på grund av de maskiner som skulle ha berövat dem arbetet. Maskinerna var redan där. Arbetarna bekämpade i verkligheten köpmännen som fördelade arbete efter sin egen vilja och betalade dem uruselt. När silkesarbetaren berömde kvaliteten på sitt silke, så var det inte på samma sätt som en medeltida mästarehantverkare talade om sitt hantverk; det han talade om var sitt *liv*.

Det är sant att regeringens stängning av de nationella verkstäderna i juni 1848 ledde till upproret i Paris. Dessa verkstäder var dock ingen social modell utan blott ett medel så att de utan jobb kunde hållas sysselsatta. Det jobb som gjordes skapade ingen profit och saknade intresse för mottagarna. Upprorsmännen reste sig för sin överlevnad, inte för att försvara en garanterad nationaliserad eller socialiserad arbetsform, som man skulle ha sett som ett embryo till socialismen.

Vid den tiden bröt många strejker och upplopp ut mot mekaniseringen. De uttryckte inte bara hantverkarnas motstånd och rädsla för att rädda det (verkliga och inbillade) rika mänskliga innehållet i sina färdigheter, utan var på samma gång försök att stoppa en eskalerande exploatering. När textilarbetare i Rouen lyckades stoppa installationerna av effektivare maskiner så kämpade de inte *för* en arbetsform, de förhindrade (tillfälligt) att levnadsförhållandena försämrades. Samtidigt krävde textilarbetare i Normandie 10 timmars arbetsdag och byggnadsarbetare slogs för att få slippa övertidsarbete, som de ansåg orsakade olyckor och arbetslöshet.

Pariskommunen tog över ett fåtal företag, påtvingade en gemensam lönenivå eller tvingade ägare att öppna upp företag. Detta gjorde de för att ge lönearbetarna en inkomst, inte för att kommunarderna menade att det var högsta prioritet att ta över produktionen

Denna korta genomgång av 1800-talet visar olika, parallella kamper. Vissa delar av klasskampen skulle kunna ses som ”moderna”. Proletärerna kämpade för högre löner och ibland vägrade de arbete (det vill säga mindre arbete och mer betalt). Andra syftade till att arbetarklassen skulle ta över industrialiseringen genom producent- och konsumentkooperativ. Om de gjorde detta skulle arbetarklassen sätta stopp på kapitalet eftersom proletariatet skulle bli ett slags totalkapital. *Association*⁶ var ett nyckelord för den tidens tvetydighet; det innebar både idéer om merkantila relationer och om en broderlig enhet. Många arbetare hoppades att kooperativen skulle visa sej mer konkurrenskraftiga än privatföretagen. Då skulle kapitalisterna slås ut från marknaden och därmed även från sin sociala funktion. Kanske skulle de till och med bli tvingade att gå med bland de sammanslutna arbetarna. Det förenade arbetet skulle ha slagit borgarklassen i dess eget spel.

1848 innebar slutet för utopin om lönearbetarkapitalet, om att arbetarklassen skulle bli den härskande klassen och sedan den enda eller allomfattande klassen genom att kapitalet drogs in i det associerade arbetet. Från 1848 och framåt så upptogs arbetarna endast av *sin* del av lönesystemet. Genom den växande fackföreningsrörelsen så skulle de inte försöka att konkurrera med borgarklassens kapitalmonopol utan istället skaffa sig monopol på arbetskraften. Den folkliga kapitalismens program höll alltså på att dö. Vid samma tidpunkt gav de härskande klasserna upp alla försök på en ”annorlunda” kapitalism som innovativa och filantropiska industrimagnater som Owen drömt om och ibland praktiserat. Kapitalet och arbetet kände sina platser – i varsin ände av lönesystemet.

Detta förklarar varför en rörelse som var så ihärdig i sina försök att separera arbetet från kapitalet i slutändan ändå skapade så få producentkooperativ. De kooperativ som existerade föddes ofta från upplysta borgares vilja och hade de arbetarsprung förvandlades de snabbt till vanliga företag. Albiglasarbetarna i södra Frankrike illustrerar denna tendens. De var högutbildade arbetare som, då de fortfarande var ett skrå, hade strikt kontroll på lärlingskapet. Det tog femton år för att bli en utbildad glasblåsare. Dessa arbetararistokrater hade dubbelt så hög lön som gruvarbetarna.

⁶ Jmf. Internationella arbetarassociationen, ö.a.

Införandet av ny teknologi 1891 ledde till en strejk som varade i flera månader men bara resulterade i bildandet av en fackförening. Ledningens försök att krossa denna utlöste en ny strejk, varpå cheferna lockoutade och vägrade att återanställa de mest militanta strejkarna. Ur detta dödläge kom idén om ett kooperativ fram. Det skapades 1892 efter en landsomfattande insamling. Några borgare hjälpte till och arbetsstyrkan på företaget investerade 50 procent av sina löner (och ytterligare 5 procent 1912). För att kunna gå runt, så måste ett kooperativ kombinera stor yrkesskicklighet och inkomst, med både folkligt och finansiellt stöd. Självförvaltningen försvann snart helt och hållet. Firman hamnade i en serie industriella konflikter *direkt* med CGT, som på arbetsplatsen hade den dubbla rollen av enda fackföreningen såväl som chef (CGT var den största delägaren). En strejk 1912 varade i flera månader, fyra månader 1921, produktionen stoppades i sju månader 1924 och så vidare. Kooperativet fanns fortfarande 1968.

Sedan mitten av artonhundratalet har kooperativen tappat all sin sociala kraft och alla ambitioner att åstadkomma en historisk förändring. När de walesiska gruvarbetarna i Tower Colliery idag köper en arbetsplats för att styra den kollektivt, är det en arbetsplats som ägarna vill bli av med. Inte ens de som hyllar och stödjer dem menar att deras mänskliga och marknadsmässiga seger skulle kunna bli en allmängiltig lösning.

Ryssland 1917-21

Mellan februari och oktober 1917 gjorde "arbetarkontrollen" inte mycket för att ta upp produktionen på nytt.⁷ Inte heller senare visade proletärerna någon produktiv entusiasm trots att de sporrades av en politisk makt som hade dom att tacka för sin existens och styrka. De saknade ofta respekt för allt det som nu påstods vara deras: Victor Serge minns hur arbetare i Petrograd skruvade isär maskiner till delar och skar sönder drivremmar för att göra tofflor eller skosulor som de sålde på marknaden. Lenins parti tog inte makten (eller höll sej kvar där) genom av byråkratiska intriger. Deras makt sprang ur proletärernas kamp. Men då den sociala förändringen uteblev så kom bolsjevikerna som blivit den nya staten att stanna vid dess huvud och, precis som alla makthavare lovade man mycket, gynnade några och förtryckte andra.

De stora grupperna arbetare, som först inte hade klarat av eller velat sköta fabriker i eget intresse, möttes nu av nya chefer som sa att de nu arbetade för sig själva och för världssocialismen. De reagerade som man oftast gör, med individuellt och kollektivt motstånd, aktivt och passivt. Vissa strejker, den berömda arbetarbastionen vid den stora Putilovfabriken till exempel, krossades i blod redan innan Kronstadt 1921 (vilket finns dokumenterat i tjekans numera öppna arkiv).

Den historiska tragedin var att en del av arbetarklassen, organiserad i ett parti och vid statsmakten, tvingade den andra delen att arbeta för revolutionen, en revolution som på grund av själva detta förhållande upphörde att existera. Den motsättningen upptäcktes omedelbart av anarkisterna, litet senare av den tysk/holländska vänsterkommunismen och mycket senare – om ens någonsin – av den italienska vänstern. I vilket fall så stängde den dörren till alla former av arbetarkapitalism

Den återkommande oppositionen till bolsjevikmajoriteten (vänsterkommunisterna, makhnovisterna- som inbegrep industrikollektiv, arbetaroppositionen, arbetargruppen) var ett uttryck för denna omöjlighet. Det är ingen slump att debatten om vem som skulle driva fabriker nådde sin klimax 1920, i baksuget av den revolutionära vågen. Då hade allting redan sagts och gjorts och brytningen mellan massorna och partiet var fullständig: men det var endast en brytning i negativ bemärkelse, proletärerna kom inte med något alternativ till bolsjevikernas politik. Om Miasnikovs arbetargrupp var en liten men genuin röst ifrån fabriksgolvet, så var Kollontajs arbetaropposition fackföreningens. En byråkrati mot en annan.

Men partiet hade fördel av en sammanhållen linje. Redan 1917 hade Lozovsky slagit fast: "Arbetarna får inte tro att fabriker tillhör dem." På den tiden gav dekretet om arbetarkontroll uttryck för en maktbalans: militanta arbetare upprätthöll ännu någon form av kollektiv gräsrotsförvaltning, direkt eller genom fackföreningens kanaler. Men ledarna höll inte sina planer hemliga. Trotskijs *Terrorism och kommunism* definierade människan som "ett lättjefullt djur" som måste tvingas till arbete. För bolsjevikerna tjänade arbetarkontrollen endast till att försvaga borgarklassens makt, till att lära lönearbetarna självdisciplin och en handfull framtida chefer förvaltning.

Oppositionens plattformar (inklusive Miasnikovs grupp - den radikala) kan framstå som försök att hävda arbetets värde och socialisera det: men sådana idéer var efter 1920 än mindre trovärdiga då maktbalansen i världen inte direkt gynnade lönearbetet. De proletära exproprieringar och omorganiseringar av produktionen som skedde var krisåtgärder. Det skulle ha varit omöjligt att omvandla dessa spridda spontana försök till något systematiskt och proletärerna försökte inte ens. Arbetet höll sig borta från de program som önskade att göra det (och inte bolsjevikpartiet) till den verkliga härskaren.

1921 stod de arbetande massorna utanför debatten. Arbetaroppositionens förslag handlade likt Lenins och Trotskijs om det bästa sättet att sätta folk i arbete i ett samhälle som arbetarna hade förlorat kontrollen över. De ryska proletärerna var inte sugna på att diskutera hur de bäst skulle exploateras. Debatten som följde satte inte det fria arbetets socialisering mot påtvingat arbete. Den handlade om maktens omfördelning på toppen.

Den ryska revolutionens kris visar att så länge som kapitalet härskar så kan inte arbetet frigöras utan måste

⁷ S. Smith, Red Petrograd. Revolution in the Factories 1917-18, Cambridge UP, 1983.

påtvingas lönearbetarna och att dess fortsatta existens i en eller annan form är ett tydligt tecken på en misslyckad revolution. 1917-21 stod valet mellan att avskaffa lönearbetet eller låta exploateringen bestå, det fanns inget tredje alternativ.

Ryssland skulle få uppleva tjugningen med materiella drivfjädrar, elitarbetare, hårda och påtvingade arbetsläger och ”kommunistiska” söndagar. Men låt oss inte vända historien upp och ned. De ryska proletärerna misslyckades inte på grund av en missriktad tro på myten om frigörelse genom arbete: det var deras nederlag som gav fria tyglar till en glorifiering av arbetet av aldrig tidigare skådat slag. Men vem trodde verkligen på ”kommunistiska söndagar” förutom de som förväntade sej någon symbolisk eller materiell vinst av dem? Stakhanovismen blev det ultimata argumentet i debatten och ledde till en hel del reaktioner, bland annat att vissa elitarbetare mördades av sina kamrater. Och vad gäller Alexei Stakhanov så dog han mer hängiven vodka än kolet.

Italien 1920

Att läsa vad Gramsci och *Ordine Nuovo* skrivit om de italienska arbetare som tog över fabrikerna 1920 är som att läsa en imponerande men motsägelsefull saga om en rörelse som var både kraftfull och tam. Våldsamma medel (inklusive väpnat försvar av fabrikerna) blandades med en avgjord måttfullhet när kom till de faktiska kraven. Proletären på Fiat beskrevs som ”intelligent, mänsklig och yrkesstolt”; ”han bugar inte för chefen”. ”Han är den socialistiska arbetaren, den nya mänsklighetens förkämpe...” ”De italienska arbetarna (...) har aldrig motsatt sig de innovationer som innebär lägre kostnader, arbetsrationalisering och introduktionen av en mer sofistikerad automatisering...” [Gramsci, Notes on Machiavelli].

På metallarbetarnas fackliga konferens (november 1919) uppmanade Tesca, en av redaktörerna för *Ordine Nuovo*, ombudsmännen att studera ”det borgerliga produktionssystemet och dess arbetsprocesser för att tillägna sej det maximum av teknisk kapacitet som behövs för att sköta fabrikerna i ett kommunistiskt samhälle”. Ett sista citat från *Ordine Nuovo* från september 1920: ”Arbetarna önskar (...) bevisa att de klarar sig utan chefen. Idag rör sig arbetarklassen disciplinerat framåt och följer sin organisation. Imorgon, i ett system som den själv har skapat, kommer den att åstadkomma allting (...).”

Verkligheten blev annorlunda. Arbetarna visade inget intresse av att öka kvaliteten eller kvantiteten på arbetet. Frånvaron av någon produktion värd namnet under ockupationsrörelsen visar bristerna i ideologin om producenternas stolthet över sitt arbete och omöjligheten att befria eller socialisera arbete. Bunzzi generalsekreterare för Metallarbetarnas fackförening erkände det: ”Alla vet att arbetarna tog minsta svepskal till att avbryta arbetet” På en vecka, mellan den 21:e och 28:e augusti 1920 så minskade de 15 000 arbetarna på Fiat-Centre produktionen med 60 procent.

På Fiat i Rom satt en banderoll med texten: ”Den som inte arbetar skall heller inte äta” (från Paulus). Andra banderoller på Fiat-Centre löd ”Arbete förädlar människan”. Ändå fick de successiva stoppen på Fiat-Brevetti arbetarrådet att tvinga personalen tillbaka till arbetet och skapa ett ”arbetarfängelse” för att motverka stölder och lättja. På grund av den ”uppseendeväckande mängd personer som tar sej fridagar” hotade Fiats centralråd att sparka alla de som hade varit borta mer än två dagar.

Ställda mellan parti- och fackföreningsaktivisternas önskan att omorganisera arbetet på ett socialistiskt sätt och sin egen avsky för arbetet, hade arbetarna inte tvekat längre.

Ingen rätt till lättja

Låt oss backa litet i historien. Vi skulle missta oss om vi trodde att ingen brydde sig om den teoretiska kritiken av arbetet innan 1960-talet. Under 1840-talet definierade Marx och andra (exempelvis Stirner) kommunismen som avskaffandet av klasser, staten och arbetet.⁸

Senare var Lafargue före sin tid när han i sin bok *Rätten till Lättja* angrep ”rätten till arbete”; mottot från 1848. ”Arbetet är ovärdigt” säger han och ”den industriella civilisationen är underlägsen de så kallade primitiva samhällena”. Ett ”underligt dårskap” tvingade de moderna massorna in i ett liv fyllt av arbete. Men Marx’ svärson var också en del av sin tid i det att han trodde på myten om den tekniska frigörelsen: ”maskinen är människans frälsare”. Han förespråkade inte arbetets avskaffande, utan en minskning till tre timmar om dagen. Trots att det oftast är mindre destruktivt att trycka på ett antal knappar än att slita från morgon till kväll, så tar inte detta bort skiljelinjen mellan den produktiva verksamheten och resten av livet. (Det är den skiljelinjen som definierar arbetet. Den var okänd i primitiva samfund, ovanlig eller inkomplett i den förindustriella världen och det tog sekler för den att förvandlas till vana och norm i Västeuropa.) Lafargues provokativa insikt var en kritik av arbetet inom arbetet. Det är intressant att denna pamflett (tillsammans med *Manifestet*) var en av de mest populära klassikerna i SFIO, det gamla franska socialistpartiet. *Rätten till lättja* hjälpte att presentera arbetet som en tillgång och en belastning, en välsignelse och en förbannelse, men hursomhelst en verklighet man inte kan fly, lika oundviklig som ekonomin.

Arbetarrörelsen önskade (på motsatta sätt förstås, beroende på om dess organisationer var reformistiska eller

⁸ ”Arbete är i grund och botten den ofria, inhumana, icke-sociala verksamhet som bestäms av privategendomen och skapar privategendom. Avskaffandet av privategendomen blir verklighet endast när det förstås som avskaffandet av arbetet.” Marx, Notes on F. List, 1845

revolutionära) att arbetarna skulle visa sin förmåga att förvalta ekonomin och hela samhället. Men det finns en diskrepans mellan dessa idéer och lönearbetarnas beteende; man gjorde sitt bästa att fly från "arbetets obevekliga påtvingande" (punkt 8 i KAPD:s program). Den frasen är inte trivial. Det är betydelsefullt att den skulle komma från KAPD, ett parti vars program förespråkade en utvidgning av arbetarnas gräsrotsdemokrati till att omfatta hela samhället, men som tvingades möta arbetets verklighet och dess roll i det socialistiska samhället. KAPD förnekade inte den alieneringen som finns inbyggd i arbetet, ändå ville man tvinga alla i arbete under en övergångsperiod, för att lägga grunden till den kommande kommunismen. Den motsättningen kräver sin förklaring.

Arbetarförvaltning som den skolade arbetskraftens utopi

Drömmen att göra arbetarna till den härskande klassen och bygga en arbetarnas värld, levde starkast under arbetarrörelsens storhetstid, när den andra och tredje internationalen var mer än stora partier och fackföreningar: de var en livsstil, ett motsamhälle. Den målsättningen hade såväl marxismen som anarkismen (särskilt i sin revolutionära syndikalistiska form). Den sammanföll med framväxten av storskalig industri (till skillnad från det tidigare industrialiserade hantverket och den senare vetenskapliga förvaltningen).⁹

"Låt gruvarbetarna sköta gruvan, arbetarna sköta fabriken..." Det kan bara verka rimligt för människor som kan identifiera sej med sitt arbete och när de kollektivt producerar vad de är. Fastän järnvägsmän inte konstruerar tågen så kan de med fog säga: Vi driver järnvägslinjerna, vi är järnvägssystemet. Så var inte fallet med hantverkarna som blivit intvingade i tillverkningsindustrin: de kunde drömma om en industrialisering som vände storindustrin ryggen och återvände till de små industrierna och till en privat oberoende egendom befriad från penningens band (till exempel genom Proudhons fria krediter eller Louis Blancs folkbank). Men i motsats till detta fanns ingen återvändo för den skolade elektrikern eller metallarbetaren, för gruvarbetaren, järnvägsarbetaren eller hamnarbetaren. Hans gyllene ålder kunde inte sökas i det förgångna utan i en framtid av gigantiska industrier, men utan chefer. Hans erfarenheter i relativt självständiga arbetslag gjorde det logiskt för honom att tänka sej att han kunde klara av att styra företaget kollektivt och på samma sätt hela samhället, genom ett nät av olika företag som måste förenas demokratiskt för att komma ifrån den borgerliga anarkin. Arbetarna utför uppgifter som cheferna blott organiserar: så chefen kan man avvara. Arbetar- (eller "industriell") demokrati var en utvidgning av den gemenskap (både mytisk och verklig) som fanns på fackföreningsmötet, i strejken, i arbetardistriktet, på puben eller på kafét, i ett eget språk och i det mäktiga nätverk av institutioner som formade arbetarklassens liv från efterdyningarna av Pariskommunen fram till 1950-60-talet.

Men så var inte längre fallet för den utbildade arbetaren vare sig han jobbade i industrin eller servicesektorn. Man kan inte föreställa sej att förvalta en arbetsprocess som delats upp såväl inom fabriker som mellan geografiskt skilda produktionsenheter. När en bil eller tandborste innehåller delar från två-tre kontinenter så kan ingen "kollektiv arbetare" se den som sin egen. Helheten splittras. Arbetet förlorar sin enhet. Arbetare förenas inte längre genom sina uppgifters innehåll och inte heller genom produktionens globalisering. Man kan endast vilja (själv-) förvalta det man bemästrar.

Tayloriserade arbetare (likt de i USA under 1930-talet) bildade inga råd. Kampens kollektiva organ var inte samtidigt ett potentiellt kollektivt förvaltningsinstrument. Strejk- och ockupationskommittén var endast ett samlat instrument för solidariteten och tog ledningen över den *specifika* rörelsen: det var inte ett organ som kunde representera eller förkroppsliga arbetarna i *andra* sammanhang (särskilt att sköta företaget). Den tayloristiska arbetsplatsen lämnar inte mycket rum för drömmar om att förvalta den.

Det är intressant att se att efter 1945 började arbetarråd dyka upp i de statskapitalistiska länderna som var kvar i den storskaliga, mekaniserade industrins stadie och som knappast hunnit genomsyras av Scientific management: i Östtyskland 1952, Polen 1955 och 1971, Ungern 1956 och Tjeckoslovakien 1968.

"Framtidens värld måste vara arbetarnas" som en kinesisk kommunist uttryckte det runt 1920. Där fanns det skolade arbetets drömland. Men, efter 1914-18 skedde knappast några försök att ta över produktionen för att förvalta den, inte ens i den del av Europa där rörelsen var som mest radikal, i Tyskland, där ändå en betydande minoritet attackerade fackföreningarna och den parlamentariska demokratin och där grupper som KAPD kämpade för ett *arbetar*program. Vilka planer de än må ha närt så satte arbetarna varken i Essen, Berlin eller Turin i praktiken arbetet i centrum för samhället, inte ens för det socialistiska. Fabriker användes som fästen där proletärerna kunde barrikadera sej, inte som hävstänger för social omorganisering. Inte ens i Italien var fabriker en bastion att försvara till varje pris. Många arbetare i Turin ockuperade sin arbetsplats under dagtid, gick hem på kvällen och kom tillbaka på morgonen. (Det beteendet skulle återkomma under den heta hösten i Italien 1969). Det här är inte ett tecken på extrem radikalism. Dessa proletärer avstod från att förändra världen lika mycket som de avstod från att hylla arbetet och stal "endast" vad de kunde från kapitalet. Denna oformulerade arbetsvägran stod i kontrast till de tusentals tal och affischer som hyllade arbetet. Det visade bara att proletärerna inte var helt fast i det ramverk som de både fångats och själva snärjt sig i.

⁹ Marx talar visserligen inte om "produktionssystem", men konceptet är tydligt i hans skrifter. Jmf. kapitel XII och XIII i *Kapitalet* Band I.

Frankrike juni 1936¹⁰

Mycket har skrivits om hur fabriker förvandlades till stängda arbetarfort. Men sittstrejkerna '36 syftade aldrig till att starta produktionen igen. Deras mål var mindre att "skydda" maskinerna (som inte hotades av några sabotörer) än att sätta tryck på chefen och ha det roligt under tiden. De medvetet festliga dimensionerna var långt viktigare än någon uppgiven vilja att visa prov på produktiva förmågor överlägsna borgarklassens. Våldigt få övervägde ens arbetarförvaltning över de ockuperade anläggningarna. Istället förvandlades en hård och själstdödande plats till befriad mark om så endast för några få veckor. Det var absolut ingen revolution, eller ens dess gryning, utan en överträdelse, en plats och tid att njuta av en illegal men ändå fullt legitim helg och på samma gång vinna viktiga reformer. Den strejkande visade stolt runt sin familj på det ockuperade området, men de långa gemensamma måltiderna, hans dansande och sjungande visade hans glädje över att slippa arbeta. Precis som i USA en liten tid senare, så var sittstrejken ett återtagande av nuet, en (kort) erövrad stund då tiden var ens egen.

De flesta arbetarna förstod situationen bättre än vad Trotskij ("Den franska revolutionen har börjat") och Marceau Pivert gjorde ("Allting är möjligt nu").¹¹ De insåg att 1936 inte förebådade ett socialt uppror och de var varken redo eller villiga att starta ett sådant. De tog vad de kunde, speciellt när det gällde *tid*: 40 timmars vecka och betald semester är kvarvarande symboler från den perioden. De bevarade också möjligheten att sälja sin arbetskraft till kapitalet som det var, inte till en kollektiv kapitalism som skulle ha styrts av arbetarrörelsen. CGT höll en låg profil beträffande möjligheten med ett annat samhälle baserat på det socialiserade arbetet. Juni '36 hade ett mer stillsamt och realistiskt mål: att få arbetaren att sälja sig själv utan att bli behandlad som ett föremål. Det här var även den period då förströelser och bildningsverksamhet organiserad för och ibland av massorna blev populära: kulturen kom till fabriker, "kvalitetsteater" för gemene man, vandrarhem, etc.

Motståndet mot arbete fortsatte långt efter att sittstrejken avslutats, i en alltmer fientlig miljö. Chefer och talesmän för folkfronten krävde oupphörligt "paus" i arbetarnas krav och hävdade behovet av att beväpna Frankrike. Men proletärerna utnyttjade försvagningen av den militära fabriksdisciplin som hade upprätthållits sedan kraschen 1929. Våren 1936 hade det blivit en etablerad vana att komma sent och gå hem tidigt, att inte komma alls, att sakta ner arbetstempot och vägra lyda order. Vissa kom berusade till jobbet. Många vägrade ackord. På Renault resulterade stopp i arbetet och obstruktion en produktivitet som var lägre 1938 än två år tidigare. Inom flygplansindustrin var ackord mer eller mindre övergivna. Denna trend omfattade inte bara de stora fabriker utan även byggarbetet och bland rörmokarna. Det var först efter nederlaget i generalstrejken november 1938 (som försvarade 40-timmarsveckan) och efter att regeringen satt in polis och armé för att hota och misshandla de strejkande arbetarna (Paris upplevde en inofficiell belägring under ett dygn.), som disciplinen återställes bland arbetarna och arbetstimmarna blev betydligt fler, vilket resulterade i en ökning av produktionen och produktiviteten. Högercenterledaren Daladier (som tidigare varit en av ledarna för folkfronten) skröt med rätta om att han hade "satt Frankrike tillbaka i arbete".

Spanien 1936¹²

Utöver jordegendomar blev många företag kollektiviserade och produktionen sattes igång av personalen. Ofta för att chefen hade flytt, men ibland för att "straffa" de som stannat, men saboterat produktionen för att skada folkfronten. Ur den perioden föddes många meningsfulla erfarenheter, som servitriser som vägrade dricks för att de inte var några tjänare. Andra försökte avvara penningcirkuleringen och utveckla icke-merkantila relationer mellan produktion och folk.

En ny framtid sökte sig själv och den bar med sig upphävandet av arbetet som fristående verksamhet. Det grundläggande målet var att organisera det sociala livet utan härskande klasser eller "utanför" dem. De spanska proletärerna i fabriker såväl som på fälten var inte inriktade på att utveckla produktionen utan på att få leva fritt. De befriade inte produktionen från borgerliga fjättrar, de försökte göra sitt bästa för att befria sig själva från den borgerliga makten.¹³

I praktiken innebar den demokratiska förvaltningen av företaget att den styrdes genom fackförningsaktivisterna vare sig de var med CNT eller UGT (den socialistiska fackföreningen). Det var de som sa att självförvaltningen av produktionen var en väg till socialismen, men det verkar inte som att gräsrotterna identifierade sig med ett sådant projekt.

Avskyn för arbetet hade länge varit en permanent del av den spanska arbetarklassens liv, och förblev så under folkfronten. Det här motståndet stod i motsättning till det program (framförallt förfäktat av anarko-syndikalisterna) som uppmanade arbetarna att ta full del i driften av sina arbetsplatser. Arbetarna visade lite intresse för fabriksmötena som

¹⁰ Om Frankrike och Spanien se den väldokumenterade M. Seidman, *Workers Against Work during the Popular Front*, UCLA Press, 1991.

¹¹ Pivert var ledare för vänsteroppositionen i socialistpartiet (som senare bildade PSOP 1938).

¹² Se not 10.

¹³ Liknande erfarenheter inträffade i andra länder och på andra kontinenter. 1945, i norra Vietnam, valde 30 000 gruvarbetare råd, drev gruvorna under ett tag, kontrollerade den offentliga servicen, järnvägarna, postkontoren, genomdrev lika lön för alla och lärde folk att läsa, fram till att Vietnam satte klackarna i backen. Som en vietnamesisk revolutionär mindes det senare, önskade de leva "utan chefer, utan snutar". Att främja arbetet var långt ifrån deras huvudsakliga motiv eller angelägenhet.

diskuterade produktionens organisering. Vissa kollektiverade företag blev tvungna att byta mötesdag från lördag (då ingen dök upp) till torsdag. Arbetare vägrade också jobba för ackord, struntade i arbetsscheman eller övergav helt enkelt jobbet. När ackordsarbetet förbjöds i lag föll produktiviteten. I februari 1937 beklagade CNT:s metallarbetarsektion att alltför många arbetare hade använt sig av reglerna om arbetsskador. I november vägrade vissa järnvägsarbetare att jobba på lördagseftermiddagar. Fackföreningsaktivisterna som försökte övervinna gapet mellan regeringen och arbetsgolvet slog tillbaka genom att återinföra ackordarbete och hålla noggrann koll på arbetstimmarna för att bekämpa maskning och stöld. Vissa gick så långt som att förbjuda sång på arbetet. Att lämna sin arbetsuppgift utan lov kunde innebära att man stängdes av från jobbet i tre dagar med ett tre till fem dagars löneavdrag. För att bli av med ”omoralen” och få arbetarna att bli effektiva föreslog CNT att barer och konsert- och danshallar skulle stänga klockan tio på kvällen.

Det fanns också diskussioner om att få prostituerade tillbaka på den smala vägen genom ”arbetets terapi”. Lättja sågs som individualistiskt, borgerligt och (naturligtvis) fascistiskt. I januari 1938 publicerades en artikel i *Solidaridad Obrera*, CNT:s dagstidning, som kom att tryckas många gånger i CNT-och UGT-tidningar: ”Vi påbjuder strikt disciplin på arbetsplatserna.” De manade arbetarna att inte bete sig som de brukade, det vill säga inte sabotera produktionen och inte försöka arbeta så lite som möjligt. ”Nu var allting helt annorlunda” eftersom industrin la ”grunderna till det kommunistiska systemet.”

Undantaget de anarkistiska gräsrotterna (och dissidenter som Durrutis vänner) och POUM, så var de partier och fackförningar som stod för att arbetet skulle härska desamma som gjorde allt för att hindra denna ideologi från att bli verklighet och för att få arbetet att vara inte något annat än arbete. 1937 var debatten över och motsättningen drogs snart till ett slut – genom tvång.

Frankrike 1945

Redan 1944 kom en grupp franska företag under fack-föreningarnas kontroll och ibland, som lastbilsfabriken i Berliet, även under deras förvaltning. Över landet övervakades hundratals fabriker av arbetarkommittéer med hjälp av administrationspersonal, de tog hand om produktionen, löneutbetalning, matsalar och viss socialhjälp. De ville dessutom ha ett ord i laget vid avsked och anställning. En CGT-fackföreningsman sa 1944: ”Arbetarna är människor, de vill veta vilka de arbetar för. (...) Arbetaren måste känna sig hemma i fabriken (...) och genom fackföreningen skall de bli involverade i förvaltningen av ekonomin...”

Men glädjen över framstegen med självförvaltning kunde inte dölja dess egentliga kapitalistiska funktion som snart visade sig direkt för arbetarna. Låt oss bara ta exemplet med gruvarbetaren. Mycket har sagts om hans stolthet och villighet att bryta kol. Vi har sett nyhetsbilder där Thorez (kommunistpartiets ledare) uppmanar tusentals gruvarbetare i arbetskläder att göra vad han kallade deras plikt mot sin klass och nation: att producera - och producera mer och mer.

Det går inte att förneka gruvarbetarnas stolthet, men vi måste se dess omfattning och begränsningar. Alla sociala grupper utvecklar en bild av sig själv och känner stolthet över vad de gör och vad de tror att de är. Kolgruvarbetarnas självkänsla var socialt bestämd. Den officiella ”gruvarbetarstadgan” (som kommer från den tiden) innebar en del fördelar, som fri läkarvård och husvärme, men de lade också gruvområdena under en paternalisk övervakning. CGT kontrollerade arbetet och det dagliga livet. Att ses som en slöflock var inte långt från att ses som en sabotör eller till och med en nazistsympatisör. Det var upp till förmannen att bestämma hur mycket kol som skulle tas upp. Ackordsarbetet härskade. För att säga det milt; den produktiva vilja som fanns saknade spontanitet.

Gruvarbetarnas verkliga stolthet växte snarare ur deras gemenskap (festivaler, ritualer, solidaritet...) och inte ur arbetets innehåll och ännu mindre ur arbetets syfte (att producera för Frankrikes pånyttfödelse). 30- och 40-talets radikala gruvarbetare som C. Malva, nämner aldrig sitt yrkes skönhet eller storhet i sin dagbok. För honom var arbetet inget mer än just arbete.¹⁴

Den produktionshyllande verksamheten och talen fyllde dessutom ett tomrum. Alla, inklusive vanligt folk, kallade sej patrioter och anklagade borgarklassen i dess helhet för samarbete med tyskarna. Kol var dessutom den viktigaste energikällan och en dyrbar sådan i en förstörd ekonomi. Till detta kan man lägga en direkt politisk orsak till det nära sambandet mellan patriotism och produktivism: den hjälpte människor att glömma det franska kommunistpartiets stöd åt Hitler-Stalin pakten, dess fördömande av kriget 1939-41 som ett imperialistiskt krig och dess sena engagemang i motståndsrörelsen mot tyskarna. Att sätta proletärerna i arbete krävde att man återintegrerade dem i den nationella gemenskapen och straffade de chefer som för tydligt hade hjälpt tysken. Det var av dessa orsaker som Renault blev nationaliserat 1945.

Att brännmärka borgerligheten som arbetarfientlig och ofransk var en och samma sak och med detta följde en välvillig inställning till självförvaltning. Men detta var desto mer möjligt i Frankrike eftersom kommunistpartiet egentligen aldrig aspirerade till makten. Där det gjorde detta (som i Östeuropa) så struntade det i sådana slagord. Faktum är att den vanliga franska (eller italienska eller amerikanska...) stalinisten var övertygad om att de socialistiska länderna gjorde sitt bästa för att massorna skulle få välfärd, men absolut inte att de ryska eller polska arbetarna skötte fabriker. Allt för folkets bästa, men inget genom folkets försorg...

¹⁴ C. Malva, *Ma nuit au jour le jour* (latest edition by Labor, Espace Nord, Brussels). Samtidigt var Belgien tvunget att importera tusentals italienare eftersom de lokala arbetarna vägrade gå ner i gruvan.

Hela efterkrigshistorien ser ut som ett skuggspel. Vare sej fackföreningarna eller arbetarpartierna har gjort mer än cheferna för att lyfta fram arbetarna som klass eller för att utveckla en lönearbetardemokrati (inte ens en ytlig sådan) inom firmorna. Efter det problematiska 20-talet, efter den utbredda arbetsvägran under 30-talet så var det första målet att tvinga proletäerna att återuppbygga ekonomin. Arbetarna var för upptagna av kampen för sitt dagliga bröd, för att lägga tankar och energi på ett "arbetarvälde" som ingen egentligen intresserade sej för eller försökte skapa. Strejkerna 1947-48 visar detta tydligt: de visade det franska kommunistpartiets (och dess italienska syskons) förmåga att återställa och strömlinjeforma den potential i klasskampen som partiet hade kuvat sedan krigsslutet.

Italien 1945

Så tidigt som 1942 skakades Italien av en strejkvåg som kulminerade den 5 april 1943, i det uppror som - efter fem dagars gatukamp - drev tyskarna ut ur Turin. En samlingsregering med alla partier bildades, dominerad av stalinisterna (på Fiat-Mirafiori tillhörde 7 000 av 17 000 arbetare kommunistpartiet). Den ekonomiska återhämtningen prioriterades högst. I september 1945 påstod metallarbetarnas fackförening att "de arbetande massorna är villiga att acceptera ännu fler uppoffringar (lägre löner, förflyttningar, uppsägningar av dem som har andra inkomster, delvisa friställningar) så att Italien kan födas på nytt (...) Vi måste öka produktionen och utveckla arbetet: däri ligger den enda vägen till vår räddning."

I december förvandlades den nationella frigörelsens kommittéer till företagens förvaltningskommittéer (FFK), eller snarare tog de över alla de organ som skapats under Mussolinis korporativism. Den grundläggande rollen för dessa var att se till att människor gick tillbaka till arbetet och att förstärka hierarkin på arbetsplatserna. Dess metod var en blandning av taylorism och stakhanovism: ungdomsbrigader, frivilliggrupper, materiella drivfjädrar, bonus om man städade och lagade maskinerna... Idén var att väcka: "arbetarklassens entusiasm för produktionen".

Verkligheten stod i skarp kontrast till propagandan. Kampen för bättre arbetsvillkor var fortsatt stark och entusiasmen för produktionen mycket låg. En FFK-representant erkände att partiet måste ta i med hårdhandskarna eftersom folk brukade ta en lur på eftermiddagarna. Enligt en fackföreningsaktivist på Miafori blev de anklagade för att vara "fascistiska" när de försökte övertala sina arbetarkamrater att det var deras plikt som kamrater att arbeta: "De tolkade frihet som rätten att göra ingenting". Arbetarna kom 8.30 på morgonen och åt frukost. En f d partisan, då anställd på Mirafiori, berättade sorgset hur arbetarna missbrukade sin egen frihet, hur de latade sig på toaletterna. De var inget lämpligt material för att bygga socialismen, klagade han: de gick i strejk för att leka lekar; "vi var mycket mer seriösa". Personalen bekämpade alla försök att kontrollera deras tid, även försöken att återinföra materiella drivfjädrar. På fabriksväggarna skrevs slagord som: "Ned med tidsstudierna" vilka var ett svar på de pro-tayloristiska Lenincitaten som stalinisterna var så förtjusta i.

Även om kommittéerna till slut lyckades någotsånär med att återställa ordning och hierarki, så misslyckades de med att höja produktiviteten. 1946 ökade den endast med 10 procent vilket inte var mycket, särskilt inte med tanke på den låga nivå som rått vid krigsslutet. Men framförallt misslyckades de med att skapa en "ny" proletär, en som skulle sköta sin egen exploatering. De av förvaltningskommittéerna som bestod enbart av arbetare blev aldrig bärkraftiga. Arbetarna hade mer tillit till sina direkta delegater, kommissarierna på arbetsgolvet, som var mer benägna att strejka än att producera.

Detta sammansatta orostillstånd rådde fram till 1948 då den sista större striden mot ökande repression och försämrade livsvillkor stod. I april 1947 påtvingades en partiell lönefrysning som kom att gälla till 1954. I hela 15 år så var Fiatarbetarna med om en oreglerad exploatering och berövades nästan allt skydd som fackföreningen gett dem. Med andra ord: Proletäerna besegrades inte 1944-47 för att de försökt skapa en arbetets regim över kapitalet medan kapitalet fortfarande fanns kvar. De krossades av borgarklassen på ett mer konventionellt sätt - med hjälp av fackföreningar och partibyråkrater.

Frankrike och annorstädes 1968

Den här gången var de festliga dimensionerna som karaktäriserade sittstrejkerna i juni '36 frånvarande i Frankrike medan de var mycket utbredda i Italien. I många CGT-dominerade franska fabriker bomrades arbetsplatserna praktiskt taget igen, på grund av rädslan för att arbetare och "outsiders" skulle ta kontrollen över strejkerna ifrån fackföreningarna. '68 var på många sätt hårdare än '36 då en liten men bestämd proletär minoritet utmanade stalinisternas hegemoni över industriarbetarna.

De festliga dimensionerna förflyttades från fabriker till gatan, vilket indikerade att kraven och den egentliga orsaken till oron bröt sönder arbetsplatsernas barriärer och omfattade hela det dagliga livet. I Frankrike lämnade de flesta radikala lönearbetarna fabriken. Det fanns ingen kinesisk mur mellan arbetarna och studenterna (varav många egentligen aldrig var studenter). Många arbetare, främst de unga, delade upp sin tid mellan sina jobbarkompisar på fabriker och diskussions- (och ibland aktions-) grupper på utsidan, där de mötte arbetarminoriteter från andra fabriker.¹⁵ Dessutom,

¹⁵ R. Grégoire & F. Perlman, *Worker-Student Action Committees, Black & Red*, Detroit, 1991 (1969). Även 'The Class Struggle and Its Most Characteristic Aspects in Recent Years...', *Eclipse and Re-Emergence*, 2nd edition, Antagonism Press, London, 1998. (Den senare på gång i svensk översättning, red. anm.)

under den heta hösten i Italien '69, var det mycket vanligt att arbetarna ockuperade arbetsplatserna under dagen, men gick hem på kvällen och återvände följande morgon trots att de slagits våldsamt mot polisen och företagets vakter för att kunna ockupera området. De kände att det grundläggande inte kunde hända bara inom arbetsplatsernas väggar. Då en passiv reaktion (olovlig frånvaro) förvandlades till en aktiv (kollektivt sabotage, permanenta möten och vilda fester vid löpande bandet etc.) så bröt den sej genom fabriken väggarna.

Efterdyningarna av '68 förde fram en erfarenhet som satte sig själv som exempel (och många människor tog till sig det), men som fortsatte att vara i på rörelsens utkanter. 1973 gick LIP - en klockfabrik - i konkurs, men den övertogs av personalen och blev en symbol för den självförvaltade kapitalismen. Men dess principer ("Vi producerar, vi säljer, vi betalar oss själva") var inte mycket mer än ett desperat försök att undvika arbetslöshet och se till att de fortfarande fick lön. LIP:s lönearbetare självförvaltade distributionen mer än produktionen (de sålde en massa klockor men tillverkade få) tills de fick stänga. I mitten av 1970-talet var det helt rätt av radikaler att analysera LIP-äventyret som ett experiment i självexploatering, men det var helt fel att se det som en möjlig form för kontrarevolutionen. Det är klart att denna lösning knappast var populär hos vare sig kapitalisterna eller arbetarna.

Liknande försök skulle följa speciellt i verkstadsindustrin med en delvis återstart av tillverkningen och med viss aktieförsäljning: detta var dock mer ett svar på planerade fabriksstängningar, än en plan för framtiden. Vilka teorier som än blev utvecklade av vänsterister, så var självförvaltningsexperimenten sällan grundade på något beständigt, inget som kunde mobilisera arbetarna. Sådana verksamheter dök upp vid skiljevägen mellan en endemisk kritik av arbetet som inte ledde till något annat och början på en kapitalistisk omstrukturering för att bli av med överflödigt arbetskraft.

Portugal 1974¹⁶

Nejlikornas revolution satte igång många sittstrejker i fabriken och självförvaltningsexperiment, främst i de "fattiga" industrierna som använde sig av enkel teknologi och utbildad arbetskraft. Exempelvis textil-, möbel- och jordbruksindustrin och främst i små eller medelstora firmor.

Dessa ockupationer kom oftast som svar på en (verklig eller framfifflad) konkurs i en firma, eller då den skulle stängas av ägaren. Ibland jagade de iväg chefen om denne stött Salazars regim allt för tydligt. Ett av målen var att stoppa de ekonomiska sabotagen från dem som motsatte sig nejlikornas revolution. Det var också ett sätt att få igenom specifika krav som att sparkade militanta arbetare skulle få tillbaka jobben, få igenom regeringsbeslut när det gällde löner och arbetsvillkor eller att stoppa planerade avskedningar.

Detta sociala uppror ifrågasatte aldrig penningens cirkulering, inte heller statens existens eller funktion. Självförvaltarna vände sig till staten för kapital och väldigt ofta så gav de stalinistiskt påverkade departementen investeringar till sina politiska fränder eller allierade. De krävde också av staten att den skulle tvinga fram utbyte mellan självförvaltade firmor och de som ej självförvaltades. Löner betalades fortfarande, ofta med minskade eller avskaffade löneskillnader. Hierarkin ifrågasattes ofta och arbetarna på golvet hade en demokratisk röst i de flesta beslut. Trots detta gick inte rörelsen bortom arbetarnas kontroll av produktionen, löneskalor och anställande och avskedande. Det var som om LIP experimentet hade utökats till ett helt, relativt fattigt kapitalistiskt land. Det portugisiska experimentet var en repris på alla de återvändsgränder som återupplivats genom 60- och 70-talet: populism, syndikalism, leninism, stalinism, självförvaltning...

Kritik av arbetet – kritik av kapitalet

Trots att den är kort så kastar vår historiska genomgång skuggan av ett tvivel över tesen att det var proletärens självbild som producent som var den grundläggande orsaken till våra nederlag. När försökte arbetarna verkligen kämpa för ekonomisk tillväxt? När försökte de konkurrera om företagets förvaltning med gamla borgare eller moderna företagsägare? Åtminstone i den frågan så finns det inget samband mellan politiska program och proletär aktivitet. Arbetarrörelserna går inte bara ut på att bekräfta arbetet. Försöken att återta produktionen var ofta en nödlösning, ett försök att fylla gapet på grund av en frånvarande eller inkompetent chef. I dessa fall innebar inte ockuperandet av fabriken arbetarnas erkännande av att de var arbetare. Utan det innebar överlevnad, som när vid andra tillfällen arbetarna tvingades att köpa företag som skulle gå i konkurs. Vid slutet av 2001, när Bruckmanns textilfabrik i Argentina hotades av stängning så tog arbetarna över den och såg till att den fortsatte att skötas, utan avsikt att förändra kapitalismen till socialism, ens inom den enskilda firman. Sedan blev detta fallet med ett dussin argentinska företag. Sådant sker när arbetarna tror att de inte kan förändra världen.

En viktig fråga är till vilken grad vi är bundna av historien. Spänningen mellan att underkasta sig arbetet och att kritisera arbetet har funnits sedan kapitalismens gryning. Självklart skiljer sig kommunismens möjligheter enligt den historiska rörelsen men dess grundläggande innehåll är likadant vare sig det är 1796 eller 2002. Om den proletära naturen, som Marx teoretiserade om, existerar, så ligger det subversiva i det proletära villkoret inte i de olika former som detta tar i kapitalismens evolution. Annars skulle vi inte kunna förstå hur vissa så tidigt som 1840 definierade kommunismen som avskaffandet av lönearbete, klasser, staten *och arbete i sig*. Om allting bestämdes av en historisk

¹⁶ Ph. Mailer, Portugal. The Impossible Revolution, Solidarity, London, 1977, kapitel 11. En livfull betraktelse och omfattande analys.

nödvändighet som inte var logiskt mogen 1845; hur kan vi förklara att den kommunistiska teorins föddes under den tiden? Under nittonhundratalet så var det nederlaget för den rika revolutionära processen från 1917 som skapade den socialdemokratiska och stalinistiska kulturen av produktivkrafterna.¹⁷ Att i efterhand se denna kult som orsaken till nederlaget är att ställa saker på sitt huvud. Både Marx och Stalin talade om proletariatets diktatur, men Stalin förklarar inte Marx. Att säga att KPD:s program från 1930 (eller SPD:s program från 1945) förklarar den verkliga naturen hos KAPD:s program 1920 är att vända historien upp och ned.

Så fort kontrarevolutionen var här för att stanna så måste arbete (både i USA och Sovjetunionen) ske under tvång: arbetarna sattes inte i arbete som någon "pseudo-härsarklass", utan som en som verkligen blev behärskad och det enligt beprövade kapitalistiska metoder. Självförvaltningsideologin blev starkt avvisad av såväl fackföreningar som arbetarpartier av alla sorter. Nu när hade de en del i makten (i styrelserum och departement) kunde de bara förbättra ekonomin genom att tillgripa samma goda gamla metoder som borgarklassen använt sig av i sekel.

I de mest akuta sociala kriser, vad de än tänkte eller sa, försökte inte proletärerna kämpa genom att uppvärdera arbetet. Sedan klasskampens början har de kämpat för mindre arbetstid och mer betalt. Låt oss heller inte glömma de saker som varje dag sker på arbetsplatserna: maskning, stölder, obstruktion, fejkad sjukdom eller skador, till och med sabotage och attacker på arbetsledare, allt detta som endast minskar i perioder av svår arbetslöshet. Att "gratisstrejker" (till exempel när transportarbetare låter folk åka med gratis eller arbetare på posten låter brev gå gratis eller telefonister låter folk prata gratis i telefon) är så ovanliga, är ett tecken på att strejker främst är en välkommen möjlighet att slippa arbeta.

Vi menar inte att den proletära verkligheten är ett permanent underjordiskt uppror. Lönearbetarens motsägelsefulla roll i produktionsprocessen skapar en motsägelsefull attityd gentemot arbetet. Proletären lägger ner mycket i sitt arbete, bland annat för ingen kan stå ut med ett jobb i timmar och år utan ett minimum av intresse och eftersom arbetet både förslöar våra förmågor och kunskap och samtidigt åtminstone låter oss uttrycka en del av dessa.

I perioder av socialt kaos, visar arbetarna antingen ett stort ointresse för arbetet (eller flyr det ibland) eller så blir arbetet påtvingat dem igen. Under sådana perioder börjar proletärerna att kritisera sina villkor, eftersom arbetsvägran är ett första steg mot att förneka sig själv som en proletär.

Det är dock sant att än så länge har de inte gått bortom denna kritik eller ens dess tidiga steg. Där finns problemets kärna.

Det är inte kritiken av arbetet som saknas, likt en grundläggande dimension som man tills nu lyckats bortse ifrån. Hur många män och kvinnor är lyckliga över att slita ut sig för att tillverka väckarklockor, pennor eller pappersarbete i sjukvården? Arbetaren är mycket medveten om att arbetet är hans fiende och *så gott han kan* försöker han att fly från det. Vad som är svårare för honom att tro (och ännu svårare att verka för) är att han kan vara utan både arbetet och kapitalet. Är det inte kritiken av *kapitalet* som har saknats och som fortfarande saknas? Människor är villiga att kritisera pengarnas makt och de fördömer även arbetets alienation: det som är mindre vanligt är att förstå den enhet som binder samman dessa båda faktorer. Alltså kritiken av att sälja sin egen aktivitet i utbyte mot en inkomst, kritiken av lönearbetet, av kapitalet.

Den proletära rörelsens misslyckande till nu beror på dess egna handlingar, inte på hur kapitalet under olika specifika historiska omständigheter har format den. Formerna skapar villkoren: den ger inte och kan aldrig ge de rätta lösningarna. Och vi kommer bara att ha det sanna svaret då världen väl är förändrad.

I vilket fall, en revolutionär period försvagar (snarare än stärker) ideologin om att befria arbetet genom arbete. I bakvattnet av den radikala vågen följer självförvaltningsexperimenten som inte hotar borgarnas makt och som samma makt förr eller senare kommer att svepa undan.

Tanken på en lönearbetarnas kapitalism och försöken att förverkliga den är inte kvarlevor av det förflutna som kapitalets reella dominans (eller någon form som är *mer* verklig än de tidigare) till sist kommer att underminera.¹⁸ Vidhållandet av arbetet är inte en vanföreställning som proletärerna borde eller först nu kan bli befria sig från (som situationisterna tror) och inte heller en historisk fas som varit oundviklig men som nu är över (som Théorie Communiste tenderar att tro). Den är varken en ideologi eller ett stadie i historien (fast båda dessa aspekter har sin betydelse). Lönearbetet är inte ett fenomen som påtvingats utifrån, utan de sociala relationer som strukturerar vårt samhälle: det praktiska och kollektiva vidhållandet av arbetet byggs upp inom dessa relationers ramverk.

Vad är nytt i kapitalismen?

Vissa ser den moderna kapitalismen som produktion av värde utan arbete, av ett värde så uttunnat att de som skapar det och produktionsmomenten är utspridda över hela det samhällskroppen.

Varken teori (särskilt Marx' *Grundrisse*¹⁹) eller reella fakta stöder dock denna tes. Det är dock sant att värdeförmeringen idag inte bygger så mycket på den enskilda producentens bidrag som på det kollektiva arbetet. Varje

¹⁷ Om hur både stalinismen och nazismen glorifierade arbetet och samhällelig egalitarianism, se Communism, ICG, nr 13, 2002, 'On the Praise of Work'.

¹⁸ Om formell och reell underordning, jmf. Marx' *Grundrisse* och Den omedelbara produktionsprocessens resultat, *Ekonomiska skrifter i urval*.

¹⁹ Även början av *Kapitalet* Band I, kap. XIV.

enskild lönearbetares produktiva bidrag till värdeskapandet är svårare att isolera idag än 1867. Trots detta är det inte en oformlig social enhet som skapar kapitalets värde.

Arbetaren vid löpande bandet, lastbilschauffören, dataexperten, firmans forskare... bidrar inte alla till värdet i samma grad. Teorin om den sociala fabriken är relevant såtillvida att den räknar med obetalt produktivt arbete (exempelvis hemmafruar). Den blir irrelevant när den ser värdet som en likformig totalitet. Cheferna kan sin Marx bättre än Toni Negri: de söker och värderar de produktiva platserna och stunderna för att försöka rationalisera dem alltmer. De hittar och utvecklar till och med "profitcentrum" inom företaget. Arbetet är inte kringspritt, den är skilt ifrån resten. Även om det är tydligt att manuellt arbete inte är den enda eller grundläggande orsaken till värde och att "immateriellt" arbete ökar, så fortsätter dock arbete att vara vitalt *för* vårt samhälle. Det är främmande att tala om "slutet på arbetet" då bemanningsföretag är bland de största arbetsköparna i USA.

I ett land som Frankrike, även om sociologer och statistiker säger att det finns fler kontorsarbetare än fabriksarbetare (nu reducerade till 1/4 av den arbetande befolkningen) så är de senare, som till 80 procent är män, ofta gifta med de förra. Som en konsekvens av detta lever 40 procent av barnen i ett hushåll där en av deras föräldrar är arbetare "i blåställ", ofta anställd inom servicesektorn. Istället för att gå genom fabriksporten varje morgon så har han hand om skötseln av maskinerna, kör en truck, flyttar varor på ett lager etc. Hälften av Frankrikes arbetare är inte längre anställda i industrin. Men fortfarande är arbetarna den största sociala gruppen. Vare sig de är gammeldags fabriksarbetare, manuella lönearbetare i servicesektorn, tayloriserad kontorspersonal, kassörskor, etc, utgör "underlydande lönearbetare" mer än hälften av Frankrikes arbetande befolkning. (Det skulle vara intressant att ha de exakta siffrorna för en framtidsstad som Los Angeles.) Dessa fakta säger inget om det kommunistiska perspektivet är giltigt eller fåfängt: deras enda poäng är att visa att inget fundamentalt har förändrats sedan artonhundratalet. Enligt Marx egna beräkningar i första volymen av *Kapitalet* så fanns det mer tjänstefolk än industriarbetare i det sena viktoriaiska England. Om teorin om proletariatet är felaktig så var den det redan 1867 och den är inte felaktig 2002 för att det inte finns tillräckligt många arbetare kvar.

Kapitalismen är det första universella utsugningssystemet. Merarbetet avtvingas inte längre någon som organiserar och därför kontrollerar sin egen produktion i stor grad, som var fallet med bonden under den asiatiska despotismen. Bonden pressades av sin herre och av skatteinsamlaren och hantverkaren levde under köpmännens makt. Dessa personer var inte exploaterade genom sitt arbete: en del av deras arbetes frukt togs från utsidan och efter att det hade blivit producerat. Köpandet och försäljningen av arbetskraft introducerar utsugningen, inte i den mänskliga verksamhetens utkanter utan i dess hjärta. Men, genom just denna process, eftersom lönearbetaren säljer sin arbetskraft, så lever han inuti kapitalet. Han skapar kapitalet lika mycket som han skapas av det och är beroende av det i mycket högre utsträckning än vad bonden var beroende av sin mästare eller hantverkaren av köpmannen. Eftersom han lever (och kämpar och gör motstånd) inom kapitalet, så producerar han och delar dess grundläggande betingelser, som konsumtion och demokrati. Eftersom säljandet av hans liv är nödvändigt för honom, så kan han endast hata och förakta sitt arbete, i verkligheten och i tanken, genom att ta avstånd från det som gör honom till en lönearbetare, genom att ta avstånd från kapitalet. Med andra ord, om det skall vara mer än vardagsmotstånd, så är arbetsvägran endast möjligt i en akut social kris.

I förindustriella tider lyckades bondekrigen på 1400- och 1500-talet, Tai-Ping i 1800-talets Kina och många andra bygga upp självförsörjande befriade områden som ibland överlevde mer än tio år. I Västindien kunde de svarta slavarerna fly upp i bergen och leva på egen hand utanför civilisationen. Den industriella världen lämnar inget utrymme för detta alternativ. Om arbetarna i Petrograd hade flytt till landsbygden 1919 hade kapitalismen hunnit ikapp dem efter några få år. De spanska kollektiven 1936-38 "befriade" aldrig några stora områden. För inte så länge sedan självförvaltade gruvarbetare i Bolivia sina byar med beväpnade miliser, radiostationer, kooperativ, etc. Men dessa stannade av när gruvorna stängdes. Deras sociala dynamik var beroende av den funktion som det internationella kapitalet gav dem. Endast bondesamhällen kan leva på egen hand någon längre tid, i den mån de står utanför världsekonomin. Moderna arbetare har varit oförmögna att skapa ett omorganiserat socialt liv som kunnat konkurrera med den normala eller rena "kapitalistiska" kapitalismen en längre tid. Det finns ingen plats för en tredje väg.

Motsättningen är kanske inte där vi tror

Alla som studerat Marx vet att han aldrig blev klar med det som han såg som sitt mästerverk och att han skrev om början på det flera gånger. Varför dröjer sig Marx kvar vid varan, varför börjar han med hur kapitalismen presenterar sig själv, istället för att definiera den på direkten? Om han insisterar först på framträdelseformen och inte på kapitalets natur, kanske det kan vara så att han tror att dess natur är relaterad till dess framträdande. Något som inte är en psykologisk process utan har att göra med den djupaste sociala framträdelseform.

Kapitalets författare talar om ett mysterium, en hemlighet som måste penetreras. Vilken hemlighet? Det är svårt att tro att Marx endast ville visa för arbetaren att han sugts ut... Det verkar logiskt att Marx skulle kretsa runt kapitalets olika aspekter för att kunna rikta fokus på en motsägelse som är viktigare för den kommunistiska rörelsen än förhållandet mellan mervärde och värde.²⁰ Hans mål var den otroliga dynamiken hos ett socialt system som baseras mer än något annat på dem som det förslavar och ger dem vapnen att avveckla det. Men som på grund av detta drar in dem i

²⁰ Vid samma tid hade olika personer en känsla av mervärdets ursprung och några var nära att formulera det, t ex Flora Tristan 1843.

sin triumferande och destruktiva marsch och använder (åtminstone till nu) sociala kriser för att hela sig själv. Proletärens motsättning är att han är bärare av den vara som innebär möjligheten för alla andra varor, och kan förvandla allting, medan han måste sälja denna vara, och därför *handla* och *se sig själv* som en som skapar värde, en arbetare. Systemets potentiella dödgrävare är också de som håller liv i det. Endast med varuutbytet ter sig relationer mellan människor som varandes relationer mellan ting. Arbetaren under artonhundratalet tenderade att i kapitalet endast se kapitalisterna. Dagens lönearbetare ser ofta kapitalet som helt enkelt kapital och inte sin egen verksamhet som (re-) producerar det. Fetischismen härskar fortfarande men nu är den avpersonifierad. Avståndstagande från utsugning missar oftast vad ekonomin egentligen är: behärskandet av allt och alla genom produktion för mervärde. Faktiskt är det som står på spel ur kommunistisk synpunkt inte det som kapitalet gömmer och som de flesta proletärer intuitivt känner: utsugandet av mervärde. Det som står på spel är det som kapitalismen påtvingar oss varje dag och som finns i våra medvetanden: ekonomin som något naturligt och oundvikligt, nödvändigheten av att utbyta varor, att köpa och sälja arbete, om vi vill undvika nöd, misär och diktatur.

Det är sant att dagens arbete inte socialiserar proletärerna väl, eftersom det tenderar att helt enkelt reduceras till ett sätt att få en inkomst. Men denna socialisering försvinner dock inte helt och hållet. (Framträdandet av en radikal reformism har att göra med dess fortlevnad.) Som en avskedad Moulinex-arbetare sa 2001: ”Det svåraste nu är ensamheten.” Arbetskraftens ideologi är proletariatets nödvändiga ideologi inom kapitalet. Den varan är den grundläggande verkligheten för miljarder män och kvinnor. Proletären blir aldrig helt och hållet reducerad till det kapitalet förvandlar honom till, ändå känner han ett behov av att bli erkänd och socialt bekräftad och det begäret baseras på hans enda tillgång: arbetet. Han måste ha en positiv bild av sig själv, om endast för att kunna sälja sig själv till ett hyggligt pris. I en anställningsintervju försöker inte arbetaren att minska sitt värde. Om han gjorde det skulle han falla för de fördomar som förringar den simple underhuggarens kompetens.

Å andra sidan är förkastandet av arbetet inte tillräckligt för att garantera möjligheten av en revolution och ännu mindre för att denna skall lyckas. En proletär som ser sig som ingenting kommer aldrig att ifrågasätta någonting. En utbildad arbetare från 1970 var säker på att han utförde ett idiotiskt arbete, inte på att han själv var korkad. Hans kritik uttryckte precis den tomheten, i en verksamhet som var ovärdig det han menade att han var. En helt och hållet negativ syn på världen och sig själv är ett tecken på resignation och att man accepterar allting. Proletären börjar endast handla revolutionärt när han går bortom de negativa sidorna av sina villkor och försöker skapa något positivt från dem. Något som omkullkastar den nuvarande samhällsordningen. Det är inte på grund av brist på arbetsvägran som proletärerna inte förändrat världen utan på grund av att de nöjt sig med den negativa kritiken av arbetet.

Affirmationen av arbetet har inte varit kontrarevolutionens grundläggande faktor utan endast (och detta är viktigt) en av dess grundläggande uttryck. Men fackföreningar förmedlar denna ideologi genom det som fortsätter vara dess *egentliga* funktion: köpslåendet om arbetskraften. Organisationer som *Knights of Labour* i slutet av artonhundratalet spelade en mindre roll och försvann med utbredningen av den storskaliga industrin.

Om upphöjandet av arbetet var så viktigt som vi ibland får höra, så borde fordismen ha tagit upp det. Men Scientific management besegrade inte de utbildade arbetarna genom att se till att det fanns mer professionell stolthet på arbetsgolvet utan genom att avkvalificera och slå ned yrkesgrupper. Generösa upplägg för arbetsberikning och återanställningar används endast för att förstöra arbetarkollektivets autonomi: sen försvinner dessa reformer gradvis eftersom gräsrotterna egentligen inte bryr sig. De förhärskande idéerna är överklassens idéer. Arbetets ideologi, vilken form den än tar, är det kapitalistiska arbetets ideologi. Det kan inte finnas någon annan. När det sociala samförståndet är sönderslaget så försvagas denna framträdelseform precis som alla andra. Det vore paradoxalt om en svår kris, istället för att skaka om den, skulle vidareutveckla den.

Revolutionen är ingen exakt vetenskap

Den första delen av denna essä var främst historisk. Det som följer kan kallas metodologiskt. Vår kritik av determinismen fokuserar på en allmän tendens bland revolutionärer att se den kapitalistiska civilisationen som en enkelriktad väg till revolutionen.

Från kapitalets allomfattande närvaro kan man sluta sej till möjligheten till, eller till och med nödvändigheten av, en revolution. Man skulle också kunna säga på grund av detta att revolutionen är omöjlig. De olika argument som stödjer dessa slutsatser kan dras i evighet och kan användas om hundra år om kapitalismen fortfarande är här. En teoretisk modell förklarar inget förutom sig självt. Idag och imorgon kommer lika många argument att tala för kapitalismens förintande som dess fortsatta existens. (Som vi skrev tidigare, endast om den gamla världen förintas kan vi få en förklaring till de tidigare nederlagen.)

Vissa kamrater postulerar ankomsten av ett sista stadie då systemets inre maskineri inte bara kommer skaka om det utan förstöra det. De tror att allt som hänt före detta sista stadie har varit nödvändigt eftersom fram tills nu har arbetarna bara kunnat reformera kapitalismen. Nu kommer vi till en punkt då reformen är meningslös, en punkt som inte ger oss något annat alternativ än revolutionen. Tidigare radikal proletär aktivitet har endast bidragit till den historiska stund då revolutionen plötsligt är möjlig – eller egentligen snarare nödvändig. Till dess har klasskampen bidragit med de tidigare nödvändiga faserna och förberett den sista.

Dessutom kan ett sådant perspektiv legitimera det som kallats Marx´ och Engels´ ”revolutionära reformism”; att

uppmåna borgarklassen att utveckla kapitalismen och skapa grunderna för kommunismen. Bland andra saker så stödde Marx det tyska nationella borgerskapet, hyllade Lincoln, stödde många reformistiska partier och fackföreningar medan han utan barmhärtighet kritiserade anarkisterna.²¹ Måste vi också hålla med Lenin (eftersom han handlade som en ny ”revolutionär borgare”) gentemot Gorter och Bordiga? Och bidrog Roosevelt (om än omedvetet) mer till människans frigörelse än Rosa Luxemburg?

I vilket fall, från och med nu så sägs det att allt tvivel har försvunnit. Nu har vi trätt in i den sista fasen av historien om lönearbetet: arbete sägs nu vara allt mindre tillgängligt, allt mer utbildat, berövat alla annan mening än att den ger en inkomst, vilket gör att lönearbetaren inte kan ha någon trohet till kapitalet, eller kämpa för en kapitalism utan kapitalister. Att nå denna punkt kommer en gång för alla att göra det omöjligt för arbetet att hävda sig som arbete inom kapitalet.

Den underliggande logiken för detta synsätt är att söka efter ett oförmedlat klassförhållande vilket skulle innebära ingen annan lösning för proletariatet än en direkt (klass mot klass) konfrontation med kapitalet.

Determinismen återvänder till historien genom att leta efter revolutionens hinder och hitta dem i formen av ett socialt rum som arbetarna skulle önska att de hade inom kapitalismen. Nu sägs det att denna möjlighet är stängd: ett sådant socialt utrymme existerar inte längre eftersom den reella underordningen fyllt alla sådana rum. Orsaken till tidigare nederlag ger lektioner för morgondagens seger och bevisar den kommunistiska revolutionens oundviklighet, då hindren har försvunnit av det som beskrivs som kapitalets kvasi-livscykel.

Med andra ord ses inte längre den revolutionära krisen som brytningen med och upphävandet av de sociala villkor som skapade den. Istället blir det slutet på en förutbestämd evolution.

Det metodologiska felet ligger i att tro på en privilegierad ödesstund som tillåter observatören att förstå totaliteten (och hela dess mening) av det förgångna, nuet och den nära framtiden för människans historia. I korthet, orsakerna till våra tidigare tillkortakommanden söks inte bland proletärerens verkliga handlingar. Det dynamiska elementet och det viktigaste antas vara kapitalets rörelse. Det ömsesidiga involverandet av kapitalet och arbetet blir reducerat till en envägsrelation av orsak och verkan. Historien fryses till is.

Vi skulle föredra att säga att den enda gränsen för kapitalets liv beror på den medvetna aktiviteten hos proletariatet. Annars kommer ingen kris, hur allvarlig den är, att producera kapitalets död. Och alla kriser (en kris för själva systemet, inte en kris i det) kan bli den sista ifall proletärererna utnyttjar den. Men det kommer aldrig att komma en sista domedag, en sista oförmedlad slutfight, som om proletärererna till sist bekämpade kapitalet direkt och därför attackerade det.

’Proletariatets självbefrielse är kapitalismens sammanbrott,’ skrev Pannekoek som sista mening i sin essä *Teorin om kapitalismens sammanbrott* (1934)²². Det är belysande att denna skulle komma som slutet på en diskussion om kapitalets cykler och reproduktionsmodeller (Marx, Luxemburg och Grossmann). Den kommunistiska rörelsen kan inte förstås genom modeller som liknar kapitalets reproduktion – om vi inte ser kommunismen som det sista logiska (=lika oundviklig som alla andra tidigare kriser) steget i kapitalets kurs. Om detta var fallet skulle den kommunistiska revolutionen vara lika ”naturlig” som att levande varelser föds och dör, årstiderna följer varandra och planeternas gravitation, och precis likt dem kan bli vetenskapligt förutbestämda.

1789 kunde ha hänt 40 år tidigare eller senare, utan en Robespierre eller en Bonaparte, men en borgerlig revolution var tvungen att ske i Frankrike under 1700- eller 1800-talet. Vem kan påstå att kommunismen är dömd att ske? Den kommunistiska revolutionen är inte sista stadiet på kapitalismen.

Till sist, alla som menar att 1848, 1917, 1968 var dömda att sluta som de gjorde, skulle avkrävas att de skulle förutse framtiden för en gångs skull. Ingen förutsåg maj ’68. De som förklarade att händelserna var dömda att misslyckas ”visste” detta endast efteråt. Determinismen skulle vara användbar om den kunde ge oss bra framtidsprognoser.²³

Fråga aldrig efter vad en teori inte kan ge

Revolutionen är inte ett problem och ingen teori är någon lösning på problemet. (Två sekel av den moderna revolutionära rörelsen visar att den kommunistiska teorin inte förutser proletärerens verksamhet.)

Historien ger inte en kausal eller direkt länk mellan graden av kapitalistisk utveckling och det proletära beteendet. Det är obevisbart att vid en speciell historisk punkt så kommer de grundläggande motsättningarna i hela systemet att skaka om reproduktionen av de fundamentala klasserna och därmed även själva systemet. Felet ligger inte

²¹ Varje god Marx-biografi beskriver hans politiska verksamhet, t ex F. Mehrings och senare F. When. I sin introduktion till *Kapitalet* Band I hyllade Marx sin tid, när han jämförde sig med en vetenskapsman som upptäcker ”naturlagar”. Som tur är, och i motsats till Engels’ begravningstal till sin vän, var Marx inte proletariatets Darwin. Han menade inte heller att historien var förutbestämd. För honom kunde endast ett teleologiskt sinne få den mänskliga historiens bana att röra sig mot ett förutbestämt mål. Det fanns inte en enda evolutionslinje, vilket visas av den ”sene” Marx: se not 23.

²² På svenska av ’för kommunism’, 2003 [<http://geocities.com/forkommunism/pannesamman.html>], red. anm.

²³ Läsaren kommer att förstå att vi inte predikar någon indeterminism. På det stora hela var 1800-talet den erövrade bourgeoisins epok med en tilltro till framåtskridandets järnlogik som inte lämnade plats för några alternativ förutom ett slutgiltigt överflöd och en dito fred. 1914 inledde en epok av tvivel och anti-determinism, vilket bevisas av den populära parollen om ”ovisshetsprincipen”. Det finns ingen anledning för oss att byta det vetenskapliga modet från en epok mot ett annat.

i svaret utan i själva frågan. Att leta efter det som kommer att tvinga proletären i hans attack mot kapitalet att tvingas attackera sin existens som lönearbetare, är samma sak som att i förväg och genom teorin lösa ett problem som endast kan lösas i efterhand och genom praktik (om den någonsin kan lösas). Vi kan inte exkludera möjligheten av en ny social reorganisering liknande den som hade arbetarnas identitet som kärna. Järnvägsarbetaren 2002 kan inte leva som sin föregångare 1950. Men detta räcker inte för att vi skall säga att han endast har de två alternativen resignation eller revolution.

När proletariatet inte visar sig på scenen är det ganska logiskt att fundera på dess verklighet och dess förmåga att förändra världen. Varje kontrarevolutionär period har den dubbla singulariteten i att dras med, trots att den aldrig ser ut som de föregående. Detta skapar antingen ett avståndstagande av kritisk verksamhet, avståndstagandet av revolutionära "subjekt" eller att proletariatet ersätts med andra lösningar eller en teoretisk analys som visar att proletariatets forna nederlag garanterar segern i framtiden. Det här innebär att fråga efter garantier som aldrig kan ges och som endast skänker lugn. På basis av historisk erfarenhet, så verkar det mer rätt att säga att proletariatet fortsätter vara revolutionens enda subjekt (annars finns det inga) och att den kommunistiska revolutionen är en möjlighet inte en nödvändighet. Och att inget annat än proletariatets aktivitet försäkras revolutionens antågande. Den fundamentala motsättningen i vårt samhälle (proletariat-kapital) är endast potentiellt dödlig för kapitalismen ifall arbetaren konfronterar sitt arbete. Att han inte bara angriper kapitalisterna, utan även det som kapitalet förvandlar honom till, med andra ord *vad han gör* och *är*. Det är ingen idé att hoppas på en tid, då kapitalet likt en utsliten mekanism, kommer att sluta fungera, eftersom profiten blivit för dålig, marknadens mättnad, för många proletärer utestängda från arbetet eller klasstrukturens oförmåga att reproducera sig själva.

En vanlig undermening löper ofta genom den revolutionära teorin. Ju mer kapitalism vi har desto närmare kommer vi kommunismen. Som kritik av detta säger folk som Jaques Camatte tvärtom; ju mer kapitalism vi har, desto mer kapitalistiska blir vi. Med risken att chockera en del av våra läsare, så säger vi att kapitalets evolution varken tar oss närmare eller längre bort från kommunismen. Från ett kommunistiskt synsätt är inget positivt i sig när det gäller kapitalets marsch, detta visar "klassismens" öde.

"Klassismens" uppgång och fall

I praktiken var "klassismen" drivkraften för arbetarklassen som klass inom det kapitalistiska samhället, där dess organisationer kom att ockupera så stort socialt utrymme som vanligt. Arbetet skapade kollektiva organ som konkurrerade med borgarklassens instrument och slogs om positioner i staten. Detta tog och tar sig fortfarande många olika former (socialdemokrati, kommunistiska partier, fackföreningar, etc.) och de existerade även i Sydamerika, Asien och delar av Afrika.

I teorin innebär "klassismen" att erkännandet av klasskillnader (och motsättningarna som kommer därur) är ett mål i sig, som om klasskriget var samma sak som arbetarnas och mänsklighetens emanciperings. Så den är baserad på exakt det som måste kritiseras eftersom klasser är de grundläggande enheter som konstituerar det kapitalistiska samhället. Vare sig den är fredlig eller våldsam så lämnar oppositionen av en klass mot en annan *båda* vända emot varandra. Naturligtvis förnekar alla härsarklasser att det finns klassmotsättningar. Men från början av 1800-talet var de första som talade om klasskonfrontationer inte socialister utan borgerliga historiker som undersökte den franska revolutionen. Det är inte revolutionärt att upphöja klasskampen, det som är revolutionärt är att säga att en sådan kamp kan upphöra genom en kommunistisk revolution.

Idag är nedgången för "klassismen" och arbetarrörelsen så tydlig och väldokumenterad att vi inte behöver prata om det. Vissa revolutionärer har glatt sig över försvinnandet av arbetarnas identitet och glorifieringen av arbetarklassen som en klass av arbete. De har tolkat detta som att ett stort hinder för revolutionen har försvunnit – vilket arbetarinstitutionerna och deras ideologi utan tvivel var. Men har kritiken av världen verkligen berikats för att dessa hinder rasat samman? Vi är lockade att säga: inte mycket, på grund av att det rest sig ännu mjukare idéer och aktiviteter. Att bli befriad från deras arbetarroll och förhoppningar förvandlade inte lönearbetarna till radikala proletärer. Än så länge har arbetarklassen och arbetarrörelsens kris inte gett upphov till något uppror. De senaste tjugo åren har skapat nyliberala, nysocialdemokratiska, nyreaktionära, ny-allt-möjligt-ideologier – framträdanden som växte fram samtidigt som det symboliska förintandet av arbetarklassen. Det här förintandet är en del av kapitalets klassrekomposition (arbetslöshet, avindustrialisering, proletariseringen av kontorsarbete, flexibiliseringar etc.). Det är också ett resultat av lönearbetarnas eget förkastande av de mest rigida formerna av arbetaridentiteten. Men detta förkastande har endast varit negativt. Proletärerna har krossat fackföreningarnas och partiernas makt över arbetet. (Om du delade ut ett flygblad mot fackföreningar utanför en fabriksport i Frankrike under 1960-talet riskerade du att få stryk av stalinisterna.) Men de har inte gått så mycket längre. Den proletära autonomin har inte utnyttjat det byråkratiska förfallet.

Vi erfår en avlokalisering av klasskampen. Under 60- och 70-talet stod de utbildade arbetarna i centrum för produktionen för hela systemet och andra kategorier av arbetare kände igen sig i "massarbetaren". Ingen social symbolfigur har ännu tagit denna centrala roll.

Arbete som en fallen gudabild

1800- och tidiga 1900-talets kommunister delade ofta sin tids utvecklingsvurmande [progressivism] och trodde att en ny industri och en ny form av arbete skulle emancipera mänskligheten.²⁴ Hundra år senare vore vi naiva om vi antog rakt motsatta åsikter bara för att det är på modet just nu. På femtio år har prisandet av arbetet och uppoffrandet blivit lika ute som tron på att befria ekonomins ymnighetshorn.²⁵ Denna utveckling är lika mycket ett resultat av den radikala kritiken under 60- och 70-talet som kapitalets ökade makt. Att göra arbetet produktivt sköts idag mer genom arbetsprocessen själv än genom direkt disciplin. Dataskärmen är idag den omedelbara övervakaren för miljoner lönearbetare inom industrin och servicesektorn. I dess mest utvecklade sektorer har kapitalet redan gått bortom den auktoritära hierarkin och arbetet som en förbannelse. "Autonomi" och "nerifrån och upp" är de moderna orden. Den gamla arbetarbild av en macho, muskulös nationell (=vit) man byts allt mer ut mot en öppen, multietnisk manlig och kvinnlig figur.

1900 behövde du producera innan du konsumerade och arbetarpartierna berättade för att arbetarna att de måste utveckla produktivkrafterna så att de skulle kunna njuta av socialismens frukter senare. Istället för en enda frälsare som dog på korset skulle miljontals "uppoffrare" ("jordens salt") skapa villkoren för en bättre värld. Konsument- och kreditsamhället har tagit bort allt detta: självspäkning behövs inte längre innan du får tillåtelse att njuta. Det är emellertid sant att detta går hand i hand med mångdubblingen av sweatshops, tvångs-, obetalt eller dåligt betalt arbete och även en renässans för slaveriet. Sådana former kompletterar, men motsäger inte den allmänna trenden som innebär en profanering av arbetet. (1965 var inte heller de utbildade arbetarna i majoritet bland lönearbetarna.)

Arbete är en gudabild, men en fallen sådan. Dess påtvingande sköts inte längre genom moral eller religion ("Du skall få ditt bröd i ditt anletes svett") utan profant och verkligt. I vissa asiatiska länder är arbetet bättre disciplinerat av trycket från konsumismen än från konfucianismens regler. I Tai-Peh liksom i Berlin är den allmänna angelägenheten att skapa och få jobb, inte att lida för att till sist kunna inträda i ett jordiskt eller himmelskt paradiset. Därför kräver arbetet en annan kritik än den tiden då en aura av en egenvållad smärta omslöt det. Mobilitet och självbemyndigande är kapitalets nuvarande slagord. Vi kan inte nöja oss med anti-arbetesslagord, sådana som surrealisternas *rättfärdigade* för åttio år sedan.²⁶

Arbetet härskar 2002, men arbetsetiken är inte längre uppoffrande: den uppmanar oss istället att förverkliga vår potential som mänskliga varelser. Idag arbetar vi inte för ett transcendentalt mål (vår frälsning, en helig plikt, utveckling, en bättre framtid, etc.). Helgandet av arbetet var dubbelsidigt: alla saker som dyrkas är tabun som måste brytas. Men vår tidsålder innebär en universell profanisering. Transcendens är ute. Den pragmatiska *pursuit of happiness*²⁷ är dagens motiv: vi är alla amerikaner.

Detta leder emellertid inte till ett växande underjordiskt avståndstagande från arbetet. Ett avkristnat samhälle byter ut rädslan för synd mot begäret att må bra. Religionen lämnar plats åt en kropps- och hälsokult: jaggenerationen tycker det är viktigare att vara i bra form än att frälsa förtappade själar. Så arbetet dyrkas inte längre eftersom det inte behöver dyrkas: det räcker att det helt enkelt finns där. Det är mer en överväldigande verklighet än en ideologi. Dess tryck är mer direkt och öppet, nära det som Marx beskrev som den amerikanska attityden: "totalt likgiltigt för arbetets specifika innehåll och man byter lätt ett jobb mot ett annat."²⁸ I en modern värld och en "renare" kapitalism strukturerar det profana arbetet fortfarande våra liv och vårt medvetande. Och den pågående moraliska backlashen i USA är ett tecken på hur reaktionära attityder kompletterar den nya frigjordheten.

Inte mycket revolutionär klarhet har uppkommit ur dessa förändringar, detta eftersom allting inte betyder lika mycket i den kapitalistiska världen. Den kritiska potentialen skiljer sig helt om det är arbetarna som attackerar arbetsidentiteten och dyrkan av arbetet än om det är kapitalet som sveper det åt sidan. Under de senaste trettio åren då arbetsidentifikationen har störts har också möjligheten av en helt annan värld försvunnit från det enskilda och kollektiva tänkandet. Förr i tiden förhindrade de stalinistiska bojorna inte en sådan utopi och minoriteter diskuterade kommunismens innehåll. Om en arbetarklass som klamrade sig fast vid och identifierade sig med arbetet inte gjorde en revolution så bevisar inget ännu att de proletärer som befriats från detta kommer handla på ett revolutionärt sätt.

²⁴ Marx' tilltro till framåtskridandet är både verklig och motsägelsefull. Han utarbetade helt riktigt en linjär sekvens: primitiv gemenskap – slaveri – feodalism – kapitalism – kommunism, med reservvalet "asiatiskt produktionssätt". Men hans djupa och långvariga intresse för den ryska miren och de så kallade primitiva samhällena (jmf. hans anteckningsböcker som publicerades 1972, *Ethnological Notebooks*, red. L. Krader) visar att han ansåg det möjligt för vissa (större) områden att undvika den kapitalistiska fasen. Om Marx hade varit den produktivismheraldiker han ofta benämns som skulle han avslutat de sex volymer han planerat för *Das Kapital* istället för att samla anteckningar om Ryssland, Östern, etc. Se 'K. Marx & the Iroquois', Arsenal/Surrealist Subversion, n.4, Black Swan Press, Chicago, 1989, och vår 'Re-Visiting the East and Popping in at Marx's', på troploin-siten.

²⁵ På samma sätt var det år 1900 "uppenbart" att fråga efter mer teknologi. Hundra år senare säger sig det motsatta självt: "uppenbarligen" behöver vi mindre...

²⁶ Se omslaget till #4 av *La Révolution Surréaliste* (1925) som säger "Och arbetets krig". Se även A. Bretons artikel 'The Last Strike' i nr 2 (1925) och Aragons 'Cahier Noir' (1926).

²⁷ Anspelar på den amerikanska författningen, ö.a.

²⁸ 'Den omedelbara produktionsprocessens resultat', s. 612 (dock inte ordagrant, ö.a.). Även 1857 års 'Inledningen till kritiken av den politiska ekonomin'.

”Vi tillhör inte den här världen” (Babeuf, 1795)

Vi finner det svårt att dela optimismen hos dem som ser den nuvarande perioden som helt och hållet olik den som var på 60-70-talet. Eller alla andra tidigare perioder av en kapitalism som systematiskt försämrade lönearbetarnas levnadsförhållanden, och som därför skulle skapa en situation som var så ohållbar att den ledde till en revolutionär kris. Begränsningarna av de proletära upproren från Algeriet till Argentina och uppkomsten av en radikal reformism i Europa och USA antyder snarare att det är reform och inte revolution som lyfts upp på agendan igen.²⁹

Viljan att fira arbetaridentitetens skymning har lett vissa kamrater att glömma att denna identitet även uttryckte en förståelse för den oundvikliga antagonismen mellan arbete och kapital. Proletärerna hade åtminstone förstått att de levde i en värld som inte var deras och aldrig kunde vara det. Vi minns inte en gyllene epok. Det vi säger är att denna identifierings försvinnande beror lika mycket på kontrarevolutionen som på den radikala kritiken. Revolutionen kommer att vara möjlig när proletärerna handlar som om de var främlingar inför denna värld, dess outsiders, och relaterar sig till en universell dimension, ett klasslöst samhälle – en mänsklig gemenskap³⁰.

Detta kräver den sociala subjektivitet som är viktig för all reell kritik. Vi är medvetna om all misstänksamhet som uppstår när man använder ordet ”subjektivitet” och vi vill verkligen inte skapa ett nytt magiskt recept. Låt oss för tillfället bara säga att vi varken ger något privilegium till subjektiva gentemot objektiva villkor, som då skulle ses som sekundära eller oviktiga.

Vi har ofta betonat att det inte finns någon mening att skapa ett medvetande *före* en handling: men varje verkligt genombrott vittnar om en minimal tro hos de inblandade människorna på att kunna förändra världen. Detta är en stor skillnad jämfört med 60- och 70-talet. För trettio år sedan var många proletärer inte bara trötta på detta samhälle; de såg sig själva som instrument för en historisk förändring och handlade, åtminstone försökte därefter.

Begreppsparet subjekt/objekt är ett av dessa filosofiska uttryck som en mänsklig gemenskap skulle gå bortom: den uttalat definitiva skillnaden mellan individ och samhälle, kropp och själ, ande och materia, teori och praxis, konst och ekonomi, idéer och verklighet, moral och politik... alla relaterade till upplösandet av gemenskapen i klasser genom egendomens, pengarnas och statsmaktens gemensamma verkan. Kommunismen, om än inte synonymt med harmoni, skulle försöka att leva bortom sådana tragiska uppsplittringar av det mänskliga livet.³¹ ”Subjekt” och ”objekt” existerar inte skilda från varandra. En kris är något som sker utanför oss, som händer och får oss att reagera. Historiska situationer (och omöjligheter) skapas också genom tro och initiativ, av våra handlingar eller icke-handlingar...

Vaneigems ”radikala subjektivitet”³² hade sina poänger (och syfte på sin tid) och en stor svaghet: den vädjade till den fria viljan, till den självmedvetna individen som reser sig mot sin sociala roll och sitt sociala villkor. Det är självklart inte detta vi föreslår. Kapitalismen baseras inte på tvång och kommunismen (eller den kommunistiska revolutionen) på frihet. Objektiva realiteter, speciellt raddan av ”produktionssystem” som är rotade i och beroende av klasskampen, är den kommunistiska rörelsens oundvikliga ramverk. Vad vi gör och kommer att göra med det återstår att se.

September, 2002

²⁹ Om svårigheten för kapitalet att till fullo uppnå ett nytt (postfordistiskt) produktionssystem, och konsekvenserna av detta för proletärerna, jmf. Tillståndet i världen... (2002) tidigare i detta nummer av *riff-raff*.

³⁰ *Community*, svåröversatt till svenska då det syftar till både gemenskap, samhälle, samfund, etc., ö.a.

³¹ Rigorösa marxister förkastar ofta termer som ”subjektivitet”, ”mänsklighet”, ”frihet”, ”aspiration”... på grund av deras associationer till idealism och psykologi. Konstigt nog används inte samma rigoriösitet för att balansera koncept lånade från ekonomin, filosofin eller sociologin (primitivister skulle föredra antropologi). All den vokabulären (och den världsbild de förmedlar) tillhör specialiserade kunskapsfält, allihop inadekvata för människans frigörelse, och måste därför överges. Fram till dess måste vi utarbeta en ”enhetlig” kritik med hjälp av och emot dem.

³² *The Revolution of Everyday Life* (1967).